

Katarzyna Maleszko

KOLEKCJA JAPOŃSKA W ZBIORACH MUZEUM W GLIWICACH

RYNSZTUNEK JAPOŃSKI

Japońscy rycerze mieli do zbroi – podobnie jak do mieczy – stosunek uczuciowy, niemal religijny, przechowując rynsztunek jak drogocenny skarb i przekazując go z pokolenia na pokolenie.

Fragmenty najstarszej zbroi płytkowej pochodzą z przełomu VI i VII wieku. Te wczesne zbroje (*tankō*), przeznaczone dla piechurów, wykonane były z żelaznych folg powiązanych skórzanymi rzemieniami, a ich kształt był dopasowany do ciała. Na podstawie zachowanych obiektów można wysnuć wniosek, że ekwipunek bojowy japońskich rycerzy przez wieki ulegał stosunkowo niewielkim zmianom.

Zasadniczy kształt rynsztunku ukształtował się w XII wieku, gdy kraj ogarnęły trwające kilka kolejnych stuleci wojny domowe. Stopniowo wprowadzano pewne zmiany jego konstrukcji i kształtu, udoskonalając wypracowaną formę, aż powstała klasyczna zbroja japońska *ō-yoroi*, „wielka zbroja”, używana do walki konnej. Oczywiście z czasem opracowano odmiany rynsztunku dostosowane do różnych rodzajów walki.

W czasach nieustannych wojen domowych targających Japonią od XIII aż do początków XVII wieku zapotrzebowanie na uzbrojenie było ogromne, nie więc dziwnego, że kwitło rzemiosło dostarczające zbroje i broń. Nie wszyscy samuraje mogli sobie pozwolić na kosztowne uzbrojenie, wytwarzano więc również prostsze wersje – pancerze szyte ze skóry, do której doszywano stalowe płytki. Pancerze te pokrywano czarną laką, a na napierśniku malowano złotą lub czerwoną laką godło. W XIV wieku, gdy w walce coraz większą rolę zaczęła odgrywać piechota, powstały dwa typy zbroi – *dō-maru* i *haramaki*, przeznaczone dla piechurów.

W połowie XVI wieku Japończycy zetknęli się z kulturą europejską, co miało niebagatelny wpływ na uzbrojenie. Przede wszystkim poznali nieznaną im wcześniej broń palną. W 1542 roku do wyspy Tanegashima koło Kiusiu przybiła

Łódź z portugalskimi rozbitkami. Przybysze byli uzbrojeni w arkebuzy, które wzbudziły ogromne zainteresowanie miejscowych wojowników. Japończycy pieczołowicie je kopiowali, a wreszcie sami rozpoczęli ich wytwarzanie. Broń palna nie odegrała jednak w dawnej Japonii takiej roli, jakiej można byłoby się spodziewać, a samuraje nadal preferowali użycie mieczy i łuków.

Wpływami europejskimi należy tłumaczyć pojawienie się kirysów z napierśnikami wykonanymi z jednej płyty żelaznej i hełmów *namban-bachi* wzorowanych na hiszpańskich morionach. W tym czasie powstała też interesująca odmiana tradycyjnej zbroi, z pancerzem i pozostałymi elementami wykonanymi z małych płytek żelaznych w kształcie czworoboku, pięcioboku lub sześcioboku, łączonych plecionką kolczą (*kusari*) i naszytych na wzorzystą tkaninę.

W okresie Edo (1603–1868), gdy po zdobyciu władzy przez Ieasę Tokugawę wygasły walki i kraj mógł się cieszyć trwającym ponad 200 lat pokojem, samuraje nie mieli wielu okazji do walki, za to coraz bardziej cenili walory estetyczne uzbrojenia. Zbroje stały się coraz ozdobniejsze, bogato złożone i dekorowane. Na początku XVIII wieku opracowano lekką, używaną głównie przez łuczników zbroję zwaną *dōgusoku*, wytwarzaną z lekkiej blachy żelaznej, składającą się z napierśnika, naręczaków, taszek i nabiodrów.

Zbroja w swej zasadniczej konstrukcji wykonywana była z wąskich prostokątnych płytek powleczonej z obu stron laką (co w wilgotnym klimacie Wysp Japońskich skutecznie zabezpieczało metal przed korozją) i łączonych jedwabnymi albo bawełnianymi taśmami lub skórzanymi rzemieniami (kolor taśmy był wyznacznikiem stopnia w hierarchii wojskowej). Taka konstrukcja umożliwiała wojownikowi swobodę ruchów i była dostatecznie przewiewna.

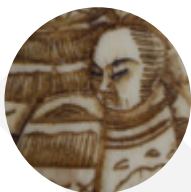
Całość składała się z hełmu *kabuto* z ruchomą osłoną na kark, maski *menpō* osłaniającej twarz, pancerza (kirysu) *dō*, naramienników *sode*, naręczaków *kote*, taszek *kusazuri* osłaniających biodra, nabiodrów (*haidate*) chroniących uda, nagolennic *suneate* i obuwia *kegutsu* (buty przeznaczone do boju szyte ze skóry sierścią na zewnątrz) mocowanego do nóg rzemieniami lub jedwabnymi taśmami. Na piersi umieszczano dodatkowo płytki z wyobrażeniem rodowych herbów.

Konni rycerze nosili specjalną narzutkę, *horo*, mocowaną z tyłu na zbroi do hełmu i pasa, w czasie jazdy konnej wydymającą się niczym żagiel, dzięki czemu chroniła przed strzałami mogącymi trafić w szpary między częściami zbroi. Ten rodzaj płaszcza ochronnego rozpowszechnił się w czasie walk ery Gempei (1180–85) i był w użyciu przez kilka stuleci.

Nieodzownym elementem wyposażenia wojownika był składany wachlarz *ōgi* wykonany z tkaniny lub papieru oprawionego w okładki metalowe i służący nie tylko do ochłody, ale także do sygnalizacji. Głównodowodzący używali też metalowych wachlarzy nieskładanych, *gumbai-uchiwa*, które były oznaką godności, a w razie potrzeby mogły służyć jako skuteczne narzędzie obrony.

Wykonaniem tego skomplikowanego wieloczęłowego ryszunku trudnił się zespół rzemieślników o umiejętnościach potrzebnych do formowania i obróbki wielu materiałów – stali, skóry, szlachetnych metali i stopów – składających się na wyrefinowaną całość spełniającą znakomicie nie tylko walory użytkowe i ochronne, lecz równocześnie zachwycającą mistrzostwem wykonania i wyrefinowaną estetyką. Wojownicy troskliwie przechowywali swe zbroje w specjalnie do tego celu wytwarzanych skrzyniach z drewna, niekiedy pokrytego laką i obitego blachą miedzianą.

MUZEUM W GLIWICACH

POSZCZEGÓLNE ELEMENTY ZBROI I UZBROJENIA

Hełm *kabuto*

Do zbroi typu *ō-yoroi* stosowano hełm typu *gomai kabuto* (nazywany też *hoshi kabuto*). Składa się on z dzwonu *hachi* wykonanego z pionowo ułożonych wąskich płytek żelaznych, połączonych nitami i ozdobionych szeregiem bolców *hoshi*. Na wierzchołku dzwonu znajduje się otwór *tehen* (zwany też *hachimanza*, wierzono bowiem, że przez niego przenika do umysłu wojownika moc boga wojny Hachimana), spełniający rolę wentylatora, ozdobiony metalową rozetką w kształcie kwiatu chryzantemy.

Dzwon hełmu od wewnątrz wyściełany był tkaniną i zaopatrywany w uchwyty służące przewiązaniu sznura mającego utrzymać nakrycie na głowie. Po obu bokach montowano wywinięte na zewnątrz, pokryte skórą i ozdobione metalowymi elementami osłony skroni, zwane *fukigaeshi*. W zależności od kształtu dzwonu hełmu wyróżnia się kilka podstawowych rodzajów tej ochrony głowy:

- *hoshi kabuto* – typ ten, rozpowszechniony w okresie Kamakura, charakteryzował się zastosowaniem do łączenia płytek wielkiej liczby drobnych nitów o ornamentalnych główkach, tworzących na powierzchni dzwonu dekoracyjny wzór;
- *suji kabuto* – główki nitów były spiłowane i ukryte pod warstwą laki pokrywającej dzwon;
- *zunari kabuto* – dzwon hełmu był wykonany z trzech blach żelaznych wyprofilowanych zgodnie z kształtem czaszki;
- *kawari kabuto* – ten rodzaj hełmów, o nieskończonej różnorodności kształtów i ozdób, stał się popularny w okresie Edo. Dzwony hełmów, przybierające kształty fantastycznych stworzeń – smoków, feniksów, demonów – lub formy dziwacznych czapek, wykonywane były z cienkiej blachy i służyły tylko ozdobie, nie stanowiąc rzeczywistej ochrony;
- *jingasa* – hełm w kształcie stożkowatego kapelusza, wykonany z metalu lub skóry, używany przez piechurów.

Ozdobom hełmu nadawano niezwykle wymyślne kształty, co wymownie świadczyło o wadze, jaką samuraje przywiązywali do estetycznych walorów ryszunku bojowego. Dekoracje wycinano z mosiężnej blachy, rzeźbiono w drewnie, formowano z *papier mâché*, ze skóry, barwnie malowano. Jedną z najstarszych ozdób były imponujących rozmiarów rogi *kuwagata* mocowane z przodu hełmu, nad daszkiem. W późniejszym okresie umieszczano znaki rodowe (*maedate*) albo dobrowróżbne motywy, takie jak mityczne stworzenia czy symbole mające przynosić szczęście. Z boków przyczepiano *wakidate*, stylizowane skrzydła motyli lub ważek, albo płomienie, z tyłu zaś umieszczano sentencje buddyjskie.

Nakarczek (*shikoro*) wykonany był zwykle z pięciu płytek ułożonych horyzontalnie i nachodzących na siebie, powleczonej laką i połączonych barwnym jedwabnym sznurem.

Maska (*menpō*)

Wojownicy wyższej rangi chronili w walce twarz maską wykonaną zwykle z jednego kawałka metalu lub skóry, choć bywają też egzemplarze zmontowane z kilku kawałków materiału. Metal repusowano, by nadać odpowiednie formy wypukłe, po czym patynowano go lub pokrywano laką; skórzane maski również powlekano laką.

Maski uformowane były na kształt ludzkiej twarzy o przesadnie ekspresyjnym wyrazie, wykrzywionej w grymasie, z szeroko otwartymi ustami, często też z przyprawionymi wąsami, „kozimi bródkami”, a niekiedy nawet obfitą brodą. Owłosienie to wykonywano z sierści zwierzęcej. Tak niezwykle wygląd był elementem swoistej „walki psychologicznej” – chodziło o zaskoczenie przeciwnika i zyskanie na czasie, by móc pierwszemu wyciągnąć broń. *Menpō* mogły przybrać wygląd bezzębnej pomarszczonej wiedzmy (*ubu menpō*), starca z długą brodą (*okina menpō*), młodzieńca szczerzącego w uśmiechu połamane zęby. Rzadką odmianą są żelazne maski powlekane czerwoną laką – kolorem krwi, co miało wzbudzić przestрах w przeciwniku, sugerując, że staje przed nim groźny morderca, owładnięty wojową furią. Ogólnie wyróżnia się cztery główne typy masek bojowych:

- *hoate* – chroniąca jedynie brodę; ten typ pojawił się w połowie XIV wieku;
- *hempō* – osłaniająca policzki i brodę;
- *menpō* – chroniąca brodę, policzki i nos; ten typ wprowadzono na początku XVI wieku;
- *somen* – pokrywająca całą twarz, wprowadzona w czasach wojen okresu Sengoku (1467–1573) i noszona jedynie przez *daimyō*; dość szybko zarzucono ten rodzaj osłony jako mało skuteczny i niewygodny, a przy tym kosztowny.

Pancerz (*kirys*) *dō*

Pancerz składa się z napierśnika, naplecznika i taszek *kusazuri*. Pierwsze pancerze wykonywano z masywnych żelaznych foli łączonych nitami lub rzemieniami. W okresie Kofun (III–VII w.) wprowadzono kirysy łuskowe *keikō* („wisząca zbroja”) przeznaczone dla jeźdźców i wykonywane z metalowych

lub skórzanych łusek łączonych taśmą. W opracowanej w późniejszych czasach klasycznej konstrukcji pancerz wykonany był z metalowych łusek (*lametek*) łączonych kolorową taśmą prowadzoną tak gęsto, że przesłaniała łuski. Napierśnik zabezpieczano dodatkowo skórzaną powierzchnią (*egawa*), wymyślnie zdobioną, ale spełniającą również praktyczną rolę – podczas strzelania z łuku cięciwa nie zahaczała o łuski pancerza. Dodatkowymi licznymi ornamentami były ozdobne nity (*hassō byō*) oraz cyzelowane i złożone płytki (*hassō kana-mono*). Pancerze piechoty, a w późniejszym czasie także konnicy były lżejsze i mniej sztywne, nadal wykonywane z łusek, ale pozbawione warstw skóry. W typie *dō maru* pancerz był jednoczęściowy, owijany wokół torsu i wiązany na prawym boku, w typie *haramaki* wiązany na plecach. Pancerz typu *moga-mi dō* miał w części brzusznej zamiast łusek metalowe folgi łączone zawiasami, co zwiększało elastyczność tego fragmentu. Gdy w XVI wieku od Europejczyków zapożyczono broń palną, pancerze wzmocniono, wykonując obie części – napierśnik i połączony z nim zawiasami naplecznik – z pełnych stalowych płyt. Tak powstał używany do XIX wieku typ zbroi zwany po japońsku *tōsei gusoku*. Pancerz tej zbroi otwierany był z boku, a część brzuszna (*nagakawa*) dzielona na mniejsze fragmenty łączone taśmą lub zawiasami. W górnej części napierśnika montowano osłony na obojczyki (*muna ita*), a naplecznik kończył się u góry płytą *oshitsuke-no-ita* chroniącą barki, natomiast w dolnej części pancerza mocowano na sznurach taszki *kusazuri* chroniące górną część ud i krocze; we wcześniejszych zbrojach były cztery taszki, w późniejszych więcej, nawet do kilkunastu. W napleczniku montowany był, począwszy od XVI stulecia, pierścień przeznaczony na wetknięcie weń drzewca proporca (*sashimono*) ze znakami identyfikacyjnymi. Na środku naplecznika sterczał ozdobny węzeł *agemaki*, wiązany z jedwabnego sznura i służący do podtrzymania ochraniaczy ramion w czasie walki. Do właściwego umocowania całego pancerza służyły szerokie pasy *watagami* wykonane ze skóry lub metalu i dodatkowo watowane, połączone z naplecznikiem zawiasami, a z napierśnikiem sznurami zakończonymi dławikami wykonanymi z kości lub metalu. Wewnętrzna strona pancerza była wyściełana płótnem lub cienką skórą.

Niezwykłą odmianą były zbroje nazywane *niō dō* o pancerzu naśladującym obnażone torsy z wyrażenie zaznaczonymi szczegółami anatomicznymi, a inspirowane rzeźbami „królewskich strażników” Buddy, ukazujących w dynamicznych, groźnych pozach, z nagimi torsami, przerażającym grymasem twarzy i mających wygląd atletycznych wojowników.

Naramienniki *sode*, chroniące barki, z upływem stuleci ulegały różnym przemianom, a ich forma zależała od rodzaju broni używanej przez samuraja. Jeśli strzelał z łuku, a była to broń powszechna we wcześniejszym okresie, to naramienniki przybierały formę okazałych czworokątów (*ō-sode*) z metalowych folg. Gdy powszechniejsze stało się użycie mieczy i włóczni, rozmiary naramienników stały się znacznie skromniejsze, co umożliwiało swobodę ruchów.

Naręczaki *kote*, sznurowane po wewnętrznej stronie ręki, wytwarzano z konopi podszytych od środka jedwabiem, a na zewnątrz pokrytych brokatem

w droższym, a lnem w skromniejszym rynsztunku, brzegi tkaniny lamowano skórą zamszową. Całość wzmacniały rozmaite elementy metalowe – plecionka i ozdobnie formowane płytki chroniące przed zranieniem zadany mieczem, dłoń zaś zabezpieczał wyprofilowany metalowy ochraniacz nazywany *tekkō*.

Nabiodrki *haidate*

Zadaniem tego elementu zbroi była ochrona ud wojownika. *Haidate* wykonywano z metalowych elementów – plecionki, łusek lub płytek – naszywanych na tkaninę i zaopatrywano w troczki, za pomocą których przywiązywano na golenniki z tyłu do uda.

Nagolenice *suneate*

Ten element, chroniący kolana i golenie, wszedł w użycie w XII wieku, wcześniej bowiem samuraje, podobnie jak wojownicy chińscy, nosili skórzane buty z wysokimi cholewami. *Suneate* wykonywano z metalowych, profilowanych płytek wyściełanych od spodu tkaniną, a do nogi przywiązywanych troczkami. Ochronę kolan pełniły nakolanki wykonywane ze skóry lub tkaniny pikowanej metalowymi lub kościanymi płytkami.

Włócznie

Japońscy wojownicy, zarówno jeźdźcy, jak piechurzy używali włóczni złożonych z szablatego, jednosiecznego żeleźca o jednej lub dwóch strudzinach (wgłębieniach biegnących wzdłuż żeleźca) wypełnionych czerwoną laką i osadzonego na długim drzewcu w miedzianej tulei. Drzewce o kolistym przekroju, krótsze u konnych wojowników i dłuższe u pieszych, wytwarzano z twardego drewna i powlekano czarną laką, a niekiedy zdobiono inkrustacją z masy perłowej. Żeleźce chroniła pochwa wykonana z drewna powleczonego laką i zdobiona dodatkowo znakami rodowymi. Forma ta wywodziła się z Chin, a w Japonii przyjęła się pod nazwą *naginata* w okresie Heian (794–1185) i w niezmienionym kształcie przetrwała przez cały okres feudalny, czyli do końca epoki Edo. Istniało też kilka innych rodzajów włóczni typu *yari*, o krótkiej, sztyletowej głowni:

- *hira-sankaku-yari*, o prostym grocie trójkątnym w przekroju; jej odmianą była włócznia używana przez dworską straż, udekorowana na zakończeniu tulei chwostem z końskiego włosia;
- *magari-yari*, włócznia używana od XVII wieku przez straż miejską, charakteryzująca się grotem w kształcie krzyża o wywiniętych do góry zakończeniach ramion poprzecznych.

Jeszcze innym rodzajem była *hoko*, włócznia bojowa o lekko zakrzywionym żeleźcu, zaopatrzonym dodatkowo u podstawy w hak.

Łuk

Łuk to jedna z głównych broni samuraja, a umiejętność posługiwania się nim zaliczana była do najważniejszych sztuk wojennych, w której ćwiczano dzieci od najmłodszych lat. O sławnych łucznikach powstało wiele legend opiewających ich umiejętności i bohaterskie czyny. Łuk bojowy, *ōyumi*, miał ponad 2 m długości i wytwarzany był z bambusu oraz z drewna powlekanego laką;

uchwyt owijano rzemieniem. Do sportów strzeleckich i ćwiczeń używano łuków znacznie krótszych.

Strzały (*ya*) miały zależnie od przeznaczenia najróżniejsze kształty. Groty wykonywano z żelaza, rogu, kości, bambusa itp., promień robiono zwykle z bambusa lub wierzby, a opierzenie z orlich piór. Strzały przechowywano w kołczanach, które przybierały rozmaite kształty – płaskie, w kształcie dzbanów, tulejek itp., wytwarzane z drewna, wyplatane z wikliny lub bambusa.

Muszkiety (*teppō*)

Przywiezione przez Portugalczyków w połowie XVI wieku muszkiety były wytwarzane bez prawie żadnych zmian aż do 1860 roku. Broń palna nigdy nie stała się w Japonii głównym narzędziem walki. Do końca wytwarzano muszkiety wyłącznie z zamkiem lontowym, choć na pewno znano zamki kołowe i skałkowe.

Lufy pięknie patynowano i zdobiono inkrustacją ze srebra lub miedzi. Równie dekoracyjnie traktowano kolbę, okładając ją grawerowaną blachą mosiężną.

Siodła bojowe (*gun-jin*), były ciężkie i proste w konstrukcji, wykonane z drewna powleczonego laką. Do podróży lub w czasie uroczystości używano ozdobnych siodła *kara-gura* składających się z czterech drewnianych części łączonych sznurami, o charakterystycznych wygiętych łękach, zwykle powleczonego laką i dodatkowo dekorowanych, na przykład inkrustacją z masy perłowej.

Strzemiona (*abumi*) wykuwane z żelaza mają elegancki, wygięty kształt przypominający sylwetkę łabędzia, który skutecznie chronił stopę jeźdźcy (japońska zbroja nie miała zabezpieczenia stóp). Zewnętrzną powierzchnię strzemion zazwyczaj zdobiła inkrustacja ze srebra lub miedzi, wewnętrzną zaś powlekano laką.